

**TRANSFER TRAUMY.
MONOGRAFIA ZBIOROWA
ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ ДИТИНСТВА В ЧАСИ КРИЗИ
POD REDAKCJĄ
KATARZYN YAKUBOWSKIEJ-KRAWCZYK**

MARTA ZAMBRZYCKA

Uniwersytet Warszawski, Warszawa – Polska

m.e.zambrzycka@uw.edu.pl; <https://orcid.org/0000-0002-2123-8531>

**ПЕРЕНЕСЕННЯ ТРАВМИ.
КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ
ЛІТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ ДИТИНСТВА В ЧАСИ КРИЗИ
ЗА РЕДАКЦІЄЮ
КАТАЖИНИ ЯКУБОВСЬКОЇ-КРАВЧИК**

МАРТА ЗАМБЖИЦЬКА

Варшавський університет, Варшава – Польща

АНОТАЦІЯ. Текст є рецензією на колективну монографію *Літературний образ дитинства в часі кризи* за редакцією Катажини Якубовської-Кравчик. Книга стосується питань дитинства в часі кризи. Дослідники з Польщі та України аналізують різні проблеми, такі як Друга світова війна, Голокост, тоталітарний режим, бездомність та війна на Донбасі. У книзі використано сучасний метод постколоніальних досліджень і методологію дослідження травми в перспективі передання досвіду з покоління на покоління. Книга стосується дуже важливих сьогодні питань.

Ключові слова: огляд, дитинство, криза, війна, травма, постколоніалізм

TRANSFER OF TRAUMA.
THE COLLECTIVE MONOGRAPH
ЛИТЕРАТУРНИЙ ОБРАЗ ДИТИНСТВА В ЧАСИ КРИЗИ
EDITED BY
KATARZYNA JAKUBOWSKA-KRAWCZYK

MARTA ZAMBRZYCKA

University of Warsaw, Warsaw – Poland

ABSTRACT. The text is a review of a collective monograph *Літературний образ дитинства в часи кризи* edited by Katarzyna Jakubowska-Krawczyk. The book is about the issues of childhood in times of crisis. Researchers from Poland and Ukraine analyze various issues, such as World War II, the Holocaust, the totalitarian regime, homelessness and the ongoing war in Donbas. The book uses the modern method of postcolonial studies and trauma research from the generational transfer perspective. It deals with very important issues.

Keywords: review, childhood, crisis, war, trauma, postcolonialism

Pod koniec 2021 roku w Wydawnictwach Uniwersytetu Warszawskiego ukazał się tom zbiorowy *Літературний образ дитинства в часи кризи* pod redakcją Katarzyny Jakubowskiej-Krawczyk. Książka jest drugą już, po wydanej w 2020 roku monografii zbiorowej *Українське світо дитинства і млодоці* [Jakubowska-Krawczyk 2020], refleksją polskich i ukraińskich badaczy nad złożonością problematyki dzieciństwa w kulturze i literaturze współczesnej Ukrainy. Monografia składa się z tekstów dotyczących różnych zagadnień, wszystkie jednak łączy tematyka trudnego dzieciństwa i wpływu, jaki wywierają na nie wydarzenia polityczne i społeczne. Zakres tematyczny analiz zamyka się w obszarze: dzieciństwo w obliczu totalitaryzmu i propagandy komunistycznej, Holocaust i II wojna światowa w perspektywie doświadczenia traumy dziecięcej, problem bezdomności, trudnego dzieciństwa oraz analiza wojny w Donbasie¹ w świetle przeżyć dziecka. Zebrane w tomie analizy dotyczą przede wszystkim literatury ukraińskiej, w tym: prozy Hryhора Tiutiunnyka, Mychajła Kociubyńskiego, Wołodymyta Kulisza, Modesta Lewyckiego, Jewhena Hucuły, Iwana Senczenki, Jurija Wynnyczuka, Sofii Andruchowycz, Oleha Sencowa i innych.

Namysł nad dyskursami dzieciństwa stanowi istotną dla współczesnej humanistyki perspektywę, która cieszy się w ostatnich latach dużą popularnością, lecz

¹ Zarówno recenzowana monografia, jak i tekst niniejszej recenzji powstały przed 24 lutego 2022 roku, dlatego analizy traumy wojennej dotyczą sytuacji na wschodzie Ukrainy, nie zaś wojny na pełną skalę.

wciąż jest zbyt słabo obecna w badaniach ukrainistycznych. *Children studies* prezentują zarówno stanowisko światopoglądowe, jak i metodologiczne, które obecnie coraz częściej kładzie nacisk na dziecięcą perspektywę percepcji rzeczywistości [Szymborska 2016: 189–205]. Jednak badania nad dzieckiem i dzieciństwem to nie tylko kolejna odsłona ponowoczesnego ujmowania narracji kulturowych jako polifonicznych, „oddolnych”, odnoszących się z atencją do głosów wcześniej nieobecnych, lecz przede wszystkim interdyscyplinarne, złożony namysł nad sytuacją dziecka w kulturze i społeczeństwie z naciskiem kładzionym na jego podmiotowość i problemy, z którymi się spotyka. Jak pisze Ewa Jarosz:

Badania nad dzieciństwem stały się w ostatniej dekadzie złożonym obszarem współczesnej naukowej refleksji nad rzeczywistością dzieci, refleksji specyficznej, dążącej do zrozumienia sytuacji i problemów dzieci przy ich współdziałaniu i narracji. Jest to dyskurs interdyscyplinarne o prakseologicznych założeniach, to znaczy z intencją społeczno-politycznego zaangażowania w poprawę sytuacji dzieci [Jarosz 2017: 58].

Również narracje literackie dotyczące dziecka są coraz bardziej zaangażowane, dążą nie tylko do zrekonstruowania dziecięcej perspektywy postrzegania rzeczywistości, lecz zwracają uwagę na to, co w dzieciństwie najtrudniejsze. Literatura o dzieciach i dla dzieci nigdy zresztą nie stroniła od trudnych tematów i często odzwierciedlała przede wszystkim problemy i traumy, których doświadczał młody bohater w poszczególnych epokach historycznych. W ten sposób tematyka dziecięcej bezdomności i osierocenia, a także przemocy czy skutków działań wojennych jest dziś dość mocno ugruntowana w dyskursach kulturowych [Gromysz 2013: 74]. Nie traci ona jednak swojej aktualności, gdyż współczesne wydarzenia dostarczają wciąż nowego materiału do analizy i refleksji.

Refleksję taką podejmują autorzy monografii *Літературний образ дитинства в часи кризи*, którzy w poszczególnych rozdziałach koncentrują się na politycznych, społecznych i kulturowych sytuacjach kryzysowych, analizowanych właśnie przez pryzmat ich wpływu na najmłodszych członków ukraińskiego społeczeństwa. Przeważa czasowy zakres od przełomu XIX i XX wieku do dziś, a problematyka dotyczy wydarzeń, których Ukraina doświadczała w przeszłości i z którymi boryka się w XXI stuleciu. Temat jest więc niezwykle ważny, przede wszystkim ze względu na sytuację, w jakiej od ponad ośmiu lat w odniesieniu do wschodnich regionów i od prawie roku w kontekście całego terytorium kraju znajduje się ukraińskie społeczeństwo, odczuwające skutki rosyjskiej agresji we wszystkich sferach życia. Problematyka traumy, zbrodni wojennych, rozbicia domu i rodziny, wykorzenienia i utraty mentalnych punktów orientacyjnych stała się boleśnie aktualna, a literacki obraz „dziecka w czasie wojny” jest nie tylko figurą literacką, lecz przede wszystkim wyzwaniem moralnym i jedną z najbardziej palących kwestii społecznych. Jak pisze we wstępie Katarzyna Jakubowska-Krawczyk: „dane UNICEF z 2015 roku dowodzą, że skutki działań wojennych odczuwa 10% współczesnych dzieci, a to oznacza, że

rośnie kolejne pokolenie naznaczone wojennym doświadczeniem” [Якубовська-Кравчик 2021: 9]. Recenzowana monografia i dane w niej przytaczane dotyczą stanu sprzed 24 lutego 2022 roku, obecnie skala popełnianych przez Rosjan zbrodni i związanych z wojną traum ukraińskiego społeczeństwa jest nieporównywalnie większa. Szczególnie dramatyczna jest w tym kontekście sytuacja dzieci, które na ogromną skalę padają ofiarami ataków zbrojnych, przemocy (w tym seksualnej) i przesiedleń. Doświadczenie to będzie przepracowywane jeszcze przez wiele pokoleń.

Właśnie pokoleniowość traumy wydaje się szczególnie istotną perspektywą analizy dzieciństwa w sytuacji kryzysowej, istnieje bowiem ryzyko, że okaleczeni psychicznie najmłodsi członkowie społeczeństwa będą w przyszłości budowali swoje życie na bazie doświadczenia lęku, przemocy oraz bezradności i przekazywali je kolejnym pokoleniom. Perspektywa pokoleniowa wydaje się zresztą wyjątkowo adekwatna do analizy ukraińskiej spuścizny historycznej. Agnieszka Matusiak i Mateusz Świetlicki zwracali uwagę na znaczenie procesów, które określali mianem transferu memorialnego o traumatycznym charakterze [Matusiak, Świetlicki 2016: 18], i które – w obliczu obecnie trwającego konfliktu na wschodzie Ukrainy – należy mieć szczególnie na uwadze. Dorota Kołodziejczyk podkreślała zaś, że refleksja pokoleniowa wiąże się w ogromnym stopniu ze studiami nad pamięcią indywidualną i zbiorową [Kołodziejczyk 2016: 40], pamięć zaś jest nierozzerwalnie związana z tożsamością. Refleksja nad dzieckiem/dzieciństwem w perspektywie kryzysu wpisuje się więc w szerokie spektrum zagadnień tożsamościowych, łączy się ze studiami nad pamięcią i traumą ujętymi w ujęciu transferu pokoleniowego. To szerokie podejście jest w recenzowanej monografii wyraźnie widoczne. Historyczne doświadczenia nie są bowiem jedynie wspomnieniem, lecz w sposób realny wpływają na teraźniejszość. Sytuację tę wyraża Olha Charłan, pisząc w jednym z umieszczonych w monografii tekstów:

Потреба такого вивчення важлива для осмислення історичного досвіду, який має травматичний зміст, але водночас необхідний для розуміння сучасних процесів: витіснення цього досвіду визначає сучасну масову свідомість і стає основою для маніпуляцій [Харлан 2021: 34].

Również inna autorka – Oksana Paszko wpisuje się we wspomnianą perspektywę w artykule dotyczącym dzieciństwa Wołodymyra Kulisza – syna znanego dramaturga, przedstawiciela Rozstrzelanego Odrodzenia. Losy pokolenia dzieci twórców Rozstrzelanego Odrodzenia zakodowane są już w podtytule tekstu: „od sportu do bezdomności”.

Jedną z linii metodologicznych spajających monografię jest refleksja postkolonialna, widoczna w tekstach większości autorów. Jarosław Poliszczuk zaznacza, że sytuacja zależnościowa i postzależnościowa odzwierciedla się w literaturze ukraińskiej – również tej dotyczącej problematyki dzieciństwa – od końca XIX wieku. Dziec-

ko stanowi tu więc podmiot poddany podwójnej opresji: jako podrzędny członek społeczeństwa oraz jako przedstawiciel podporządkowanego narodu [Полищук 2021: 12]. Również Hałyna Korbicz wykorzystuje metodologię postkolonialną do analizy motywu dzieciństwa w czasie wojny na przykładzie prozy Hryhora Tiutiunnyka, udowadniając przekonująco, że myśl postkolonialna stanowi efektywne narzędzie badania kondycji społeczeństw obszaru poradzieckiego. Refleksja utrzymana w duchu postkolonialnym widoczna jest też w tekście Olhy Jabłońskiej, która podejmuje się analizy zagadnień tożsamościowych na podstawie opowiadań o bezdomności autorstwa Modesta Lewyckiego. Bezdomność dziecięca stanowiła ogromny problem w ZSRR, dlatego motyw ten pojawia się także w artykule Olhy Harlan i Oksany Paszko.

Analiza sytuacji kryzysowych nie mogła pominąć wydarzeń wojennych na wschodzie Ukrainy. Uljana Fedoriw opisuje motyw dzieciństwa utraconego na podstawie powieści Serhija Żadana *Internat*, podkreślając, że jest to książka niezwykle istotna, gdyż prezentuje zbiorowe doświadczenie traumy „kulturowego osierocenia” [Федорів 2021: 84]. Również ta autorka wpisuje swoje badania w perspektywę pokoleniową, podkreślając, że transmisja kulturowego osierocenia odbywa się między przodkami a potomkami i sięga do czasów totalitarnych [Федорів 2021: 86]. Wspomnianej powieści Żadana poświęca też swój tekst Olha Novyck, zestawiając ją ze *Złodziejką księżek* Markusa Zusaka. Autobiograficzne wspomnienia dzieciństwa, które rozpatrywać można w kontekście aktualnej dla całego pokolenia opowieści tożsamościowej, analizuje zaś Katarzyna Jakubowska-Krawczyk na przykładzie twórczości Oleha Sencowa, osoby, która stała się symbolem narodowym w obliczu rosyjskiej agresji na Ukrainę).

Monografia *Літературний образ дитинства в часи кризи* prezentuje wieloaspektowe ujęcie tematu dzieciństwa w kontekście kryzysu, pozostaje jednak jednorodna pod względem metodologicznym. Autorzy poruszają się w obszarze refleksji postkolonialnej, odwołują się do studiów nad pamięcią, koncepcji pokoleniowości traumy i jej wpływu na tożsamość. To szerokie spektrum nowoczesnych ujęć badawczych uświadamia, jak istotna jest problematyka dzieciństwa nie tylko we współczesnym literaturoznawstwie, lecz również w badaniach antropologicznych, psychologicznych i socjologicznych.

Wykaz wykorzystanej literatury

- Gromysz J., *Sytuacje trudne w rodzinie w ujęciu współczesnej literatury dla dzieci*, [w:] „Pedagogika Rodziny”, 2013, nr 3, s. 73–83.
- Jarosz E., *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem*, [w:] „Pedagogika Społeczna”, 2017, nr 2 (64), s. 56–80.
- Kołodziejczyk D., *Pokoleniowe przewroty (wsteczne) a postkolonialne rozprawy z tożsamościowym esencjalizmem. Rozpoznania wstępne*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach*

- słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, red. A. Matusiak, Poznań–Wrocław: Bohami, 2016, s. 35–55.
- Matusiak A., Świetlicki M., *Kategoria pokolenia we współczesnych badaniach społeczno-kulturowych*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, red. A. Matusiak, Poznań–Wrocław: Bohami, 2016, s. 15–35.
- Szyborska K., *Children studies jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem*, [w:] „Teksty Drugie”, 2016, nr 1, s. 189–205, źródło elektroniczne: <https://journals.openedition.org/td/6855> (19.02.2022).
- Ukraińskie światy dzieciństwa i młodości. Narracje i tożsamość*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2020.
- Літературний образ дитинства в часи кризи*, ред. К. Якубовська-Кравчик, Варшава: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Поліщук Я., *Дитина й афекти в ранніх оповіданнях Михайла Коцюбинського*, [в:] *Літературний образ дитинства в часи кризи*, ред. К. Якубовська-Кравчик, Варшава: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, с. 12–25.
- Федорів У., *Мотив втраченого дитинства в романі Сергія Жадана „Інтернат”*, [в:] *Літературний образ дитинства в часи кризи*, ред. К. Якубовська-Кравчик, Варшава: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, с. 84–95.
- Харлан О., *Виховання „нової людини”: українська дитяча проза 1930-х років як відображення радянського антропологічного експерименту*, [в:] *Літературний образ дитинства в часи кризи*, ред. К. Якубовська-Кравчик, Варшава: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, с. 34–44.

Wykaz wykorzystanej literatury [References]

- Gromysz J., *Sytuacje trudne w rodzinie w ujęciu współczesnej literatury dla dzieci [Difficult situations in the family in terms of contemporary children's literature]*, [w:] „Pedagogika Rodziny”, 2013, nr 3, s. 73–83.
- Jarosz E., *Dziecko i dzieciństwo – pejzaż współczesny. Rzecz o badaniach nad dzieciństwem [Child and childhood – contemporary landscape. It's about childhood research]*, [w:] „Pedagogika Społeczna”, 2017, nr 2 (64), s. 56–80.
- Kołodziejczyk D., *Pokoleniowe przewroty (wsteczne) a postkolonialne rozprawy z tożsamościowym esencjalizmem. Rozpoznanie wstępne [Generational upheavals (backwards) and postcolonial struggles with identity essentialism. Preliminary diagnosis]*, [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, red. A. Matusiak, Poznań–Wrocław: Bohami, 2016, s. 35–55.

- Matusiak A., Świetlicki M., *Kategoria pokolenia we współczesnych badaniach społeczno-kulturowych* [The generation category in contemporary socio-cultural research], [w:] *Posttotalitarny syndrom pokoleniowy w literaturach słowiańskich Europy Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej końca XX-początku XXI wieku w świetle studiów postkolonialnych*, red. A. Matusiak, Poznań–Wrocław: Bohami, 2016, s. 15–35.
- Szyborska K., *Children studies jako perspektywa metodologiczna. Współczesne tendencje w badaniach nad dzieckiem* [Children studies as a methodological perspective. Contemporary trends in child research], [w:] „Teksty Drugie”, 2016, nr 1, s. 189–205, źródło elektroniczne: <https://journals.openedition.org/td/6855> (19.02.2022).
- Ukraińskie światy dzieciństwa i młodości. *Narracje i tożsamość* [Ukrainian worlds of childhood and youth. Narratives and identity], red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa: Katedra Ukrainistyki UW, 2020.
- Literатурnyy obraz dytynstva v chasy kryzy* [Literary image of ditinstwa in times of crisis], red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Polishchuk Ya., *Dytyna y afekty v rannikh opovidannyakh Mykhayla Kotsyubyns'koho* [Child and affects in the early stories of Mykhail Kotsyubynskyi], [v:] *Literатурnyy obraz dytynstva v chasy kryzy*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, s. 12–25.
- Fedoriv U., *Motyv vtrachenoho dytynstva v romani Serhiya Zhadana „Internat”* [The motif of lost childhood in Serhii Zhadan's novel “Internat”], [v:] *Literатурnyy obraz dytynstva v chasy kryzy*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, s. 84–95.
- Kharlan O., *Vykhovannya „novoyi lyudyny”: ukrayins'ka dytyacha proza 1930-kh rokiv yakvidobrazhennya radyans'koh* [Raising a “new man”: Ukrainian children's prose of the 1930s as a reflection of the Soviet anthropological experiment], [v:] *Literатурnyy obraz dytynstva v chasy kryzy*, red. K. Jakubowska-Krawczyk, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, s. 34–44.

